

УДК 342.72/73:304.4(477) DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019\(106\)02](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019(106)02)

АЛЬОНКІН Олексій к. ю. н., доцент кафедри міжнародного публічного права Київського національного торговельно-економічного університету
E-mail: aleks68ukr@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7867-350X
 вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

КОРЕЦЬКИЙ Сергій к. ю. н., доцент науково-дослідного інституту Київського національного університету культури і мистецтв
E-mail: koretckiy65@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6465-7712
 вул. Євгена Коновальця, 36, м. Київ, 01601, Україна

ОХОРОНА КУЛЬТУРНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Розглянуто сучасне вітчизняне законодавство з правового забезпечення культурних прав людини в Україні. Визначено, що теорія конституційного права та чинне конституційне законодавство до культурних прав і свобод людини відносять суто освітньо-культурні. Проаналізовано Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 щодо відповідності забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян України – представників як титульної нації, так і національних меншин.

Ключові слова: мова, релігія, культурні права людини, титульна нація, корінні народи, національні меншини.

Алёнкин А., Корецкий С. Охрана культурных прав человека в Украине. Рассмотрено современное отечественное законодательство по правовому обеспечению культурных прав человека в Украине. Определено, что теория конституционного права и действующее конституционное законодательство к культурным правам и свободам человека относят исключительно образовательно-культурные. Проанализирован Закон Украины «Об обеспечении функционирования украинского языка как государственного» от 25.04.2019 на предмет соответствия обеспечения прав, свобод и законных интересов граждан Украины – представителей как титульной нации, так и национальных меньшинств.

Ключевые слова: язык, религия, культурные права человека, титульная нация, коренные народы, национальные меньшинства.

Постановка проблеми. Держава як соціальний інститут має розв’язувати основні проблеми населення, що проживає на її території, забезпечувати права та законні інтереси своїх громадян. Питання – «державна для громадянина, чи громадянин для держави» давно перетворилося на риторичне і вирішується в цивілізованому світі однозначно – «державна для громадянина». Але це не означає, що громадянин має лише права без жодних обов’язків або ці обов’язки не належать до беззаперечних щодо їх виконання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичним обґрунтуванням окремих аспектів культурних прав і свобод людини останніми роками у своїх працях займалися як відомі, так і молоді вчені-правники.

Зокрема, М. Любченко [1] характеризувала взаємозв'язок мови як ідеального відображення світу та права; М. Козюбра [2] аналізував актуальні питання сучасної мовної політики в Україні; В. Василенко [3] розглядав проблеми закріплення в європейських конституціях статусу державної мови; П. Рабінович і Т. Дудаш [4] систематизували основні складники правничої мови: правничу лексику та фразеологію, правничу граматику й правничу стилістику. Дослідження зазначених науковців присвячені висвітленню окремих аспектів теоретичного обґрунтування та правового забезпечення культурних прав людини в Україні, але поточні реалії актуалізують потребу їх органічного доповнення.

Метою статті є наукове осмислення понять: «мова», «релігія», «культурні права людини», «національні меншини», «титульна нація», «корінні народи».

Матеріали та методи. Методологічною основою представленої статті є низка філософських, загальнонаукових, спеціально-наукових принципів та методів, які дають змогу всебічно розглянути наукову проблему. Під час дослідження застосовано такі методи: діалектичний, герменевтичний, системний, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, формально-юридичний та ін.

Результати дослідження. Принцип балансу прав та обов'язків суб'єкта правовідносин уможливує належне функціонування механізму забезпечення його прав, що відбувається лише у разі, якщо всі контрагенти повною мірою виконують обов'язки, передбачені чинним законодавством для конкретних правовідносин. Невипадково Розділ II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [5] врегульовує відносини у сфері взаємодії держави та людини, що перебуває в межах її території, стосовно забезпечення прав і свобод останньої. Зрозуміло, що сама назва розділу визначає спеціальний суб'єкт, яким передусім є громадянин України. Громадянство встановлює стійкий правовий зв'язок людини з державою, який зумовлює їхні взаємні права й обов'язки відповідно до національного права держави та взятих нею на себе міжнародних зобов'язань. Це означає, що громадянин, на відміну від інших індивідів, отримує додаткові як права, які гарантуються державою, так і обов'язки, що покладаються на нього цією державою.

Важливим елементом систематизації знань та інструментарієм усвідомлення сутності конституційних прав, свобод та обов'язків людини й громадянина є їхня типологія, зокрема *типологія за сферами суспільних відносин*, в межах якої у різних авторів [2; 3] є деякі незначні відмінності щодо виділення типів, але всі вони без винятку виокремлюють *культурні права людини*.

Традиційно до культурних прав людини фахівці в галузі теорії держави та права і конституційного права відносять освітньо-культурні права й свободи індивіда. Так, згідно з Конституцією України [5], право на освіту має кожна особа, водночас повна загальна середня освіта є обов'язковою (ст. 53), а право на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості, захист інтелектуальної власності,

авторських прав, моральних і матеріальних інтересів гарантуються громадянам (ст. 54).

Як заведено вважати, культурні (духовні) права та свободи людини й громадянина є мірою можливої поведінки або діяльності індивіда щодо задоволення своїх законних потреб у сфері освіти, літературної, художньої, наукової та технічної діяльності. Але культурологи, етнографи, філософи та соціологи культури одноставно стверджують, що базові «стрижні» будь-якої етнокультури – це *мова*, яка є не просто засобом комунікації, а способом мислення, і *базова релігія* як спосіб світосприйняття [6; 7]. Саме ці «стрижні» є основними ознаками для самоідентифікації людини й ідентифікації етносу та водночас інструментарієм формування «колективного несвідомого» (менталітету) певного народу. Хоча поняття «колективного несвідомого» і «менталітету» не абсолютно тотожні [8; 9], і в цьому контексті їх можна визначати окремо.

На жаль, питання мови в сучасній Україні набуло суто політичного забарвлення і час від часу є певним «яблуком розбрату». Перебіг подій останніх десятиліть у незалежній Україні яскраво демонструє, що питання визначення статусу української мови зазвичай актуалізується напередодні чергових або позачергових виборів. Хоча, відповідно до ст. 10 Конституції України [5], *державною в Україні є українська мова*. До того ж, держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Водночас в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист інших мов національних меншин. Держава, зі свого боку, сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Вживання мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Але, з урахуванням того, що зазначена стаття входить до Розділу I «Загальні положення» Конституції України, формально вона не може бути віднесена до групи конституційних норм, які безпосередньо врегульовують відносини у сфері прав, свобод та обов'язків людини й громадянина. Крім того, наступна стаття цього розділу – ст. 11 Конституції України [5] – опосередковано вказує на те, що як у ній, так і в попередній статті йдеться про мовні, а отже, культурні права. У цьому разі – про культурні права українських громадян, які є представниками корінних народів і національних меншин. Зокрема, зазначається, що держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. І хоча питання корінних народів в Україні все ще потребує свого юридичного визначення, в конкретному випадку йдеться передусім про етнічних українців та кримських татар і тільки потім – про росіян, поляків, угорців та інші національні меншини в нашій державі.

Ст. 10 Конституції України [5] встановлює, що вживання мов в Україні гарантується Основним Законом держави та визначається відповідним законом. Таким є Закон України «Про забезпечення функ-

ціонування української мови як державної» від 25.04.2019 (далі – Закон). Він набув чинності, як вказано в його прикінцевих та перехідних положеннях, за два місяці з дня опублікування – 16 липня 2019 р. [10]. Проте ще до ухвалення Закону, а ще більше зараз розгортається палка дискусія щодо конституційності, соціальної доцільності та політичної виваженості цього нормативно-правового акта.

Варто зазначити, що першим беззаперечним постулатом, якому має слугувати цей закон, є визначення та юридичне закріплення статусу офіційної мови спілкування в Україні. Світовий досвід свідчить, що дві та більше державні мови існують лише там, де держави виникли в межах території колишніх колоніальних володінь метрополій або не мали чітко визначеної титульної нації. Поміж сорока європейських держав Республіка Білорусь, враховуючи її конфедеративні зв'язки з Російською Федерацією, має дві офіційні мови. Водночас варто зазначити, що ця країна має чітко виражену титульну націю – білорусів. Крім того, в Королівстві Бельгія та в Боснії і Герцеговині, в яких майже в рівних пропорціях представлені по три провідні етнічні групи населення, відповідно існує по три офіційні мови. А ще у Швейцарській Конфедерації, з урахуванням історії виникнення та розвитку держави, використовуються чотири офіційні мови. Отже, наявність в Україні єдиної титульної нації – українців, що за своїм кількісним складом домінує (доля українців становить понад 77 % загальної кількості населення країни), однозначно обумовлює те, що єдиною державною мовою в Україні має бути українська, про що і йдеться у згаданій вище ст. 10 Конституції України [5]. Як розвинення змісту саме цього конституційного положення ухвалено Закон.

Другим постулатом є забезпечення права корінних народів і національних меншин на розвиток власної культури і, відповідно, мови, як про це зазначено у ст. 11 Конституції України [5] та Законі України «Про національні меншини в Україні» від 26.06.1992 [11]. Питання визначення правового статусу кримських татар як одного з корінних народів України, а отже, і юридичного оформлення використання їхньої мови залишається до сьогодні відкритим. Ця проблема потребує окремого детального вивчення і внесення відповідних пропозицій щодо її якомога скорішого правового врегулювання, проте це виходить за межі нашого дослідження. Доречно зупинитися лише на одному прикладі, який стосується використання мови національних меншин у нашій державі.

Так, один із авторів цієї статті у 2014 та 2015 роках, під час проведення профорієнтаційної роботи, відвідував Берегівський та Виноградівський райони Закарпатської області України. В значній частині населених пунктів (у місцях компактного проживання угорців) лише представники органів місцевого самоуправління розмовляли українською мовою. Учні старших класів загальноосвітніх шкіл спілкувалися з автором лише через перекладачів, за яких були представники шкільної адміністрації. До того ж, школярі одноставно висловлювали позицію,

згідно з якою продовження освіти й подальше працевлаштування вони бачать лише в Угорщині. Зі свого боку, влада цієї держави на законодавчому рівні в усіх своїх вищих закладах освіти закріпила квоту для вступників з України. Ця квота забезпечує спрощені умови вступу до вишу українцям – етнічним угорцям, кращі, аніж самим угорцям. Така ситуація демонструє соціальну спрямованість дій Угорщини та має яскраво виражений політичний характер. Позитивним кроком у відповідь на такі дії з боку цієї країни стало ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019.

У таблиці зведено основні положення зазначеного Закону України щодо застосування української мови в основних сферах суспільного життя нашої держави.

Таблиця

Вимоги Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 за сферами застосування

Зміст Закону	Сфера суспільного життя			
	Політична	Економічна	Соціальна	Культурна
Українська мова має домінувати	Органи державної влади й місцевого самоврядування	Комунальне господарство та підприємства всіх форм власності	Громадські та інші організації	Освіта та наука
	Збройні сили та інші силові структури	Енергетика та промисловість	Медицина Соціальні послуги	Кіно та театральне мистецтво Засоби масової інформації та інтернет-ресурси
Іноземні мови та мови національних меншин використовуються вільно	Офіційне спілкування з особами, що не володіють українською мовою	Назви та зображення зареєстрованих в Україні торгових марок	Релігійні обряди	Приватне спілкування
			Повсякденне життя національних меншин	Вивчення іноземних мов Наукові видання мовами ЄС
Українською мовою зобов'язані вільно володіти	Голова держави, керівники уряду та парламенту, міністри, їхні заступники, інші керівники та кандидати на посади в органах державної влади й місцевого самоврядування	Менеджери державних та комунальних підприємств	Адвокати та нотаріуси	Працівники патронатних служб і освіти
	Державні службовці Особи, які хочуть отримати громадянство			

Джерело: зведено й узагальнено авторами за [10].

Перелік сфер домінування української мови вбачається небездоганим. Наприклад, переважне використання української мови в громадських організаціях культурно-просвітницького характеру корінних народів і національних меншин порушує вимоги ст. 11 Конституції України [5] та Закону України «Про національні меншини в Україні» від 26.06.1992 [11]. А домінування української мови в ЗМІ та на інтернет-

ресурсах потребує уточнення. Зокрема, ч. 1 ст. 25 «Державна мова у сфері друкованих засобів масової інформації» Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 [10] повинна мати виключення, яке можна сформулювати так: «окрім періодичних видань комунальної власності територіальної громади з пропорційним переважанням представників національних меншин у цій громаді».

Водночас не викликають нарікань визначені у вказаному вище Законі України випадки, коли іноземні мови та мови національних меншин використовуються вільно.

Своєю чергою, відповідно до Закону України, що розглядається, українською мовою в нашій країні мають вільно володіти державні службовці всіх рангів та інші фахівці офіційних, комунальних, освітніх установ тощо.

З цією метою зазначений вище Закон України [10] гарантує: безкоштовні мовні курси для посадовців та всіх охочих, захист та розвиток усіх діалектів української мови, вживання мов Ради Європи та Європейського Союзу в різних сферах життя, використання й вивчення мов національних меншин відповідно до Закону України «Про національні меншини в Україні» від 26.06.1992 [11].

Досить вдало виписано в Законі України, що розглядається [10], як коло осіб, що мають володіти українською мовою, так і вимоги стосовно рівня володіння ними мовою і механізм перевірки цього рівня. Також виправданим є відтермінування вимог щодо володіння мовою для осіб, які вже виконують функції у сфері управління. По-перше, таке відтермінування дозволяє захистити трудові права цих осіб, але за умови використання цього терміну для опанування мовою, а по-друге, воно не призведе до управлінського колапсу в Україні.

Висновок. Світовий досвід переконує нас в тому, що в країнах зі значним превалюванням титульної нації заради цілісності та злагоди у суспільстві має бути єдина державна мова, як про це зазначено у ст. 10 Конституції України. Своєю чергою, стандарти Європейського Союзу, які широко впроваджуються в Україні, передбачають гарантування державою прав національних меншин на вільний розвиток етнічної культури та мови. Саме ця позиція знайшла своє відображення у ст. 11 Конституції України.

Крім того, перед нашою державою в сучасних умовах її існування, з урахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників впливу, стоїть нагальна потреба остаточного врегулювання такого дестабілізаційного фактору, як мовне питання. І саме базисом щодо безповоротного його розв'язання є ухвалений Верховною Радою Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019, який концептуально відповідає всім визначеним попередньо вимогам.

З метою легітимізації на рівні масової свідомості положень цього Закону необхідно розгорнути, з використанням усіх наявних ресурсів засобів масової інформації, широку роз'яснювальну роботу

серед громадян нашої країни із залученням до цього процесу провідних фахівців у сфері міжнародного права, прав людини та конституційного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Любченко М. Мова і право: питання співвідношення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 36-44.
2. Козюбра М. Неухильне дотримання Конституції – запорука дієвості мовної політики в Україні. *Право України*. 2016. № 3. С. 63-73.
3. Василенко В. Юридична регламентація статусу офіційної (державної) мови у практиці європейських держав. *Право України*. 2016. № 3. С. 74-83.
4. Рабінович П., Дудаш Т. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 17-29.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Юнг К. Г. Архетип и символ. М., 1991. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/4229/4232>.
7. Архетип (Archetype). Психодинамические термины и понятия: словарь = Psychoanalytic terms and concepts; под ред. Б. Э. Мура и Б. Д. Файна. М.: Класс, 2000. С. 32-33.
8. Юнг К. Г. Об архетипах коллективного бессознательного; пер. с англ. М.: Ренессанс, 1991. С. 95-128.
9. Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. Тези доповідей та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції; за ред. О. В. Киричука, О. П. Колісника, М.-Л. А. Чепи. Київ-Луцьк: Фондація ім. О. Ольжича, 1994. 255 с.
10. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>.
11. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2019.

Alyonkin O., Koretskyi S. Protection of cultural human rights in Ukraine.

Background. Formation of normative legal provision of cultural human rights in Ukraine is an important element of the formation of the Ukrainian people in the process of building Ukraine as a democratic and legal state.

Analysis of recent research and publications. Such problem is studied by such scientists as Kozubra M. and others.

The ***aim*** of the article is to study the systematic and structural analysis of normative and legal regulation of cultural rights in Ukraine.

Materials and methods. The information base of the study is the Constitution and laws of Ukraine and the work of domestic and foreign scientists. Methodological basis of this scientific article is a number of philosophical, general scientific and special-scientific methods and principles.

Results. An analysis of the current domestic legislation on the legal protection of cultural rights in Ukraine is carried out. It is determined that the modern theory of constitutional law and current constitutional legislation to cultural rights and freedoms of human beings include exclusively educational and cultural rights and freedoms. The Law of Ukraine «On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state» was analyzed from April 25, 2019 for the purpose of ensuring the rights, freedoms and

legitimate interests of Ukrainian citizens as representatives of the titular nation and representatives of national minorities.

Conclusion. *The legal basis for the final resolution of the language issue in Ukraine is the Law of Ukraine «On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state», dated April 25, 2019, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine, which conceptually meets the leading international standards.*

Keywords: language, religion, cultural rights, titular nation, indigenous peoples, national minorities.

REFERENCES

1. Ljubchenko, M. (2015). *Mova i pravo: pytannja spivvidnoshennja* [Language and law: a matter of ratio]. *Visnyk Nacional'noi' akademii' pravovyh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Law of Ukraine*, 2 (81), 36-44 [in Ukrainian].
2. Kozjubra, M. (2016). *Neuhyl'ne dotrymannja Konstytucii' – zaporuka dijevosti movnoi' polityky v Ukraini* [Constant adherence to the Constitution is the key to the effectiveness of language policy in Ukraine]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 3, 63-73 [in Ukrainian].
3. Vasylenko, V. (2016). *Jurydychna reglamentacija statusu oficijnoi' (derzhavnoi') movy u praktyci jevropejs'kyh derzhav* [Legal regulation of the status of the official (state) language in the practice of European states]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 3, 74-83 [in Ukrainian].
4. Rabinovych, P., & Dudash, T. (2017). *Pravnycha mova: osnovni skladnyky (zagal'noteoretychna harakterystyka)* [Legal language: main components (general and theoretical description)]. *Visnyk Nacional'noi' akademii' pravovyh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Law of Ukraine*, 1 (88), 17-29 [in Ukrainian].
5. *Konstytucija Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 (1996)*. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of 28.06.1996]. *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141 [in Ukrainian].
6. Jung, K. G. (1991). *Arhetip i simvol* [Archetype and symbol]. Retrieved from <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/4229/4232> [in Russian].
7. Mur, B. Je., & Fajn, B. D. (Ed.). (2000). *Arhetip (Archetype). Psihoanaliticheskie terminy i ponjatija* [Archetype. Psychoanalytic terms and concepts]. Moscow: Klass [in Russian].
8. Jung, K. G. (1991). *Ob arhetipah kollektivnogo bessoznatel'nogo* [On the archetypes of the collective unconscious]. Moscow: Renessans [in Russian].
9. Kyrychuk, O. V., Kolisnyk, O. P., & Chepa, M.-L. A. (Ed.). (1994). *Mental'nist'. Duhovnist'. Samorozvytok osobystosti* [Mentality. Spirituality. Self-development of personality]. *Tezy dopovidej ta materialy Mizhnarodnoi' naukovo-praktychnoi' konferencii' – Abstracts and proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. Kyi'v-Luc'k: Fundacija imeni O. Ol'zhycha [in Ukrainian].
10. *Zakon Ukrainy Pro zabezpechennja funkcionuvannja ukrai'ns'koi' movy jak derzhavnoi': pryjnjatyj 25 kvitnja 2019 roku*. [Law of Ukraine On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state: adopted on 25 April 2019]. *Verhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> [in Ukrainian].
11. *Zakon Ukrainy Pro nacional'ni menshyny v Ukraini: pryjnjatyj 25 chervnja 1992 roku* [Law of Ukraine On national minorities in Ukraine: adopted on June 25 1992]. *Verhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> [in Ukrainian].